

сторију овог вишестрано интересантног и до сада непроученог комплекса догађаја који су условили овај политички и друштвено врло карактеристичан чин у односима двије земље у вријеме и последице стварања југословенске државе 1918. године.

Студија ДВ је значајна и по истичању важности конкретних питања (ван њених проблемских оквира) ради посебног проучава-

ња. По свему, она представља, без сумње, драгоценији прилог југословенској историографији о проблему стварања заједничке државе и, донекле, о карактеру политичких, националних и друштвених односа у њој.

Треба дати озбиљну примједбу Издавачко-штампарском предузећу „Обод“ на техничку опрему књиге и друге пропусте.

Ђ. Пејовић

Милосава Максимовић—Вуковић: „У ВРТЛОГУ МУКА“

(Графички завод, Титоград, 1962)

У оквиру прославе 20-годишњице ослободилачког рата и револуције народа Југославије 1961. године објављен је већи број монографија, зборника архивске и мемоарске грађе, студија и дневника са том тематиком. Све то представља велики допринос за дубље и свестраније проучавање ослободилачког рата и револуције код нас.

Дневник Милосаве Максимовић—Вуковић, посвећен рањеним и поинулим партизанима у народноослободилачком рату, даје дјелимичну слику живота на једном дијелу ослобођене и окупиране територије Црне Горе. У њему се третирају два основна питања: 1) ослободилачки покрет и револуција и 2) спрехоте окупаторско-квислиншког терора на окупираној територији.

Дневник је готово свакодневно вођен (од 6. априла 1941. до 24. маја 1945). Окупација Црне Горе од стране фашистичке Италије затекла је аутора на Цетињу као санитарку у болници, у којој је радила до средине децембра 1941, када је затворена. У затвору на Цетињу провела је до краја априла 1942. године. Потом је интернирана у барски концентрациони логор и у њему је остала до краја октобра 1943. године, након чега је одмах прешла на ослобођену територију. У никшићком срезу радила је као болничарка и то већином међу рањеницима са фронта. Кратко вријеме радила

је и у хируршкој екипи Шесте црногорске бригаде на терену Санџака, а затим поново на подручју никшићког среза гдје је затекло и ослобођење.

Милосава Максимовић—Вуковић није имала неку одговорнију руководећу дужност, па није ни могла имати шири увид у догађаје који су се збивали, што не умањује значај дневника. Она је запосивала оно што је видјела, чула и доживјела. У приказивању догађаја је објективна. И у оним догађајима који су везани за њено судјеловање, а значајни су, читалац не стиче утисак да је њена улога потенцирана. Подаци о збивањима ван живота затвореника у затвору и логору и рада партизанског санитета, било у јединици или позадини, нијесу поудани као историјски извор, јер су доста површни, једностранни и уопштени. Али све то не умањује вриједност дневника за ширу читалачку публику.

Од устанка па до краја 1942. године кроз болницу су прошла 524 затвореника, које је, последице страховитог мучења, окупатор доводио у болницу и задржавао „само док им се дух поврати“, да би их поново могао мучити у нади да ће нешто сазнати о илегалном раду чланова Партије и симпатизера НОР-а у позадини. Али све казне биле су узалудне, јер су комунисти били ријешени на смрт. Они су и на губилиштима пркосили, па је окупатору и домаћим издај-

њицима и њихова смрт уливала страх. Но, у затвору се могао наћи понеки малодушник и издајник. Такви су били бојкотовани, а више пута и малтретирани од затвореника који су с високим моралом подносили све патње.

М. Максимовић—Вуковић је и у затвору водила дневник. Она приказује све оно што се у њему дешавало. Ту је доспјела и мајка са дјететом „од четири мјесеца“, које јој у наручју умире од глади. Наводи многобројна имена затвореника, а нарочито жена, са којима је била заједно.

Живот затвореника у Цетињу нимало се није разликовао од живота затвореника у Никшићу и Подгорици (Титоград). О томе нас упознаје на основу причања затвореника која је записивала у концентрационом логору у Бару (стр. 89—93). Кроз тај логор прошло је око 7.000 интернираних из разних крајева Црне Горе. Било их је „старих, младих, сакатих, слијепих и тешко болесних“. Било је и дјеце од по неколико мјесеци. У логору је владала глад. „Ујутро шоља сурогат црне кафе, у подне пет дека хљеба, а увече шоља некакве супе“ (89). Не само да су мучени глађу него и разним физичким казнама (97), поред осталих и оваквим: „колико је у логору телефонских и других дирека, толико је уз њих висило мушкараца, руке су им везане на леђима и те везе наметнуте на велике чалве стубова. Тако се читав организам наслања на руке“ (110).

Но и под таквим условима живота у логору се није клонуло духом, јер су чланови Партије који су доспјели тамо успјевали да организују рад и поред јаке контроле и предострожности. Рад се одвијао путем разраде партијског материјала који се добијао са ослобођене територије. То је још више челичило морал затвореника и уливало им вјеру у побједу ослободилачког рата и револуције. Судбина тих затвореника била је тешка. Многи су стријељани, многи интернирани у Њемачку после капитулације Италије, а мали их је број дочекао ослобођење своје земље.

Послије повлачења партизанских јединица из Црне Горе, крајем јуна 1942. године, у Босну, по директиви Партије враћен је и један број комуниста да илегално ради на окупираној територији. Њихов рад, врло карактеристичан за развитак НОР-а и револуције, мало је познат у документацији баш због њиховог тешког положаја и услова за рад. О томе смо више упознати из мемоарске прџае, која не може пружити cjелокупну активност и методе њиховог рада. М. Максимовић—Вуковић у свом дневнику даје неке податке о позадинском раду Партије на територији никшићког среза, и то на основу изјава тих позадинаца. Наводи њихова имена. Упознаје нас и са организовањем бјекства затвореника из Никшића 1942. године. Све то представља скроман прилог за упознавање позадинског рада Партије на окупираној територији Црне Горе у току НОР-а и револуције.

Документација о партизанском санитету, иако се развија упоредо са развојем НОР-а и револуције, доста је оскудна, нарочито у првој и другој години рата. Аутор дневника нам даје драгоцене податке о организацији и раду здравствене службе на ослобођеној територији никшићког среза, било у јединици или у позадини. Упознаје нас са организовањем болница, средствима којима су располагале, њиховом евакуацијом, старањем и бригом органа народне власти за исхрану и смјештај и високим моралом рањених и болесних партизана који су све тешкоће подносили храбро и достојанствено. Пошто је највише времена провела као санитетка на ослобођеној територији никшићког среза, то се и подаци односе на тај крај. Они су обилнији од краја 1943. године, када је била и укључена у рад здравствене службе. Поред тога, аутор нас упознаје са развојем здравствене службе на том дијелу ослобођене територије од почетка устанка па до краја 1943. године, и то на основу изјава лица која су радила као здравствени радници, наводећи њихова имена.

Могло би се замјерити аутору дневника што уз текст нема никаквих објашњења о лицима која именује, тако да читалац не може сазнати њихову судбину у току рата. Замјерамо издавачу дневника због доста слабе техничке опреме и многобројних штампарских прешака.

Но и поред извјесних недостатака, дневник Милосаве Максимовић—Вуковић лијеп је прилог за упознавање и проучавање организације и рада здравствене службе на једном дијелу ослобођене територије Црне Горе и окупаторско-квислиншког терора за вријеме НОР-а и револуције.

Јован Р. Бојовић

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС БРОЈ 1 И 2, 1962. ГОДИНА

Југословенски историјски часопис — ЈИЧ, орган Савеза историјских друштава Југославије, настао је с циљем да задовољи велику друштвену и научну потребу. Редакција ЈИЧ-а је у уводној ријечи истакла потребу излажења овог општејугословенског историјског часописа и његову основну оријентацију. Према обавези коју је редакција испакла, ЈИЧ ће „прије свега настојати да пружи преглед основне активности у области историјске науке у цијелој нашој земљи и да је систематски прати, настојећи да са савремених научних позиција општејужно поједине појаве и научна дјела, као и цијелокупни развитак југословенске историографије и да утиче на тај развитак, колико то може. Због тога ће већи број страница у ЈИЧ-у увијек бити посвећен критици и приказима дјела и расправа из историје“.

Први бројеви ЈИЧ-а (бр. 1 и 2 из 1962. год.) увјеравају да је било неопходно покренути један општејугословенски часопис у области историје. Они такође говоре да је редакција ЈИЧ-а почела успјешно да реализује обавезе које је преузела. Физиономија часописа је добро погођена. Он има рубрике: *Чланци и расправе; Дискусија; Прилози; Прикази и критике; Установе и организације; Конгреси, конференције и савјетовања*. У бр. 2 уведене су још двије рубрике — *Биљешке и Преглед докторских дисертација*.

Пажњу читалаца опште, а научних радника посебно, заслужу-

ју многи чланци, дискусија, прилози, прикази и други написи објављени у првим бројевима ЈИЧ-а. Међу њима су четри чланка који представљају резиме реферата и кореферата поднесених на III конгресу историчара Југославије (децембра 1961. г.). Три чланка обрађују теме НО рата и револуције народа Југославије — Перо Мораца: Друштвено-политичка кретања и политика КПЈ у устанку 1941; Јован Марјановић: Прилог изучавању југословенства у устанку 1941. и Радоје Пајовић: Политичке прилике у Црној Гори у вријеме капитулације Италије 1943. године. Четврти чланак — Срем у револуцији 1848—1849, чији је аутор Славко Гавриловић, представља резиме књиге која ће се ускоро појавити под тим насловом.

У другом броју ЈИЧ-а објављена су два чланка на словеначком језику — Бого Графенауер: *Tipologija kmečkih uporov in ljudskih vstaj pri jugoslavanskih narodih od XV do konca XVIII stoletja* и Фердо Гестрин: *Gospodarske osnove razrednih bojev na Slovenskem konec XV, in v XVI. stoletju*.

У рубрици *Дискусија* Бого Графенауер и Јарослав Шидак сажето полемишу о односу Петра Зринског према кметовима у доба уроте (1670), о чему је Ј. Шидак 1960. године писао у Архивском вјеснику III. Бранислав Ђурђев се у ширем осврту (Почетак краја једне тео-